

L'origen d'alguns topònims de Manacor

Antoni Pasqual Andreu

El fet que el terme municipal de Manacor sigui un dels més extensos de l'illa i que en la seva geografia existeixi una diversitat paisatgística ha potenciat que tinguem una toponímia abundant i rica. Com en el sementer, on sempre hi ha un boldró de brins que sobresurten damunt els altres, dins la terminologia dels nostres llocs hi ha casos que destaquen, que són petites joies que hem de cuidar. La millor manera per protegir aquest patrimoni immaterial és conèixer-lo i fer-ne ús. Molts dels nostres topònims, malgrat la seva antigor, tenen una etimologia clara. En d'altres, la història s'ha diluït en el temps i el seu significat resta com un enigma irresoluble.

En aquest estudi s'intenta donar una explicació satisfactòria sobre l'origen de sis topònims no urbans del nostre terme. Els dos primers fan referència al nom d'una possessió. Un altre, a un pou i, per extensió, a les terres que l'envolten. El quart, a un puig dins les terres de Son Crespí. Les dues darreres denominacions pertanyen a la nostra costa: una raconada i una cala.

Les propostes etimològiques que es plantegen parteixen fonamentades de la consulta de les fonts orals, cartogràfiques, bibliogràfiques i arxivístiques. Per donar resposta a incògnites que queden a l'aire, després de sucra les fonts esmentades, cal destacar l'ajut, pels coneixements compartits, de companys de quimeres.

Bandrís

Alguns erudits han intentat treure l'aigua clara sobre l'etimologia del topònim d'aquesta antiga possessió, que es troba a mitjan camí entre el nucli urbà de Manacor i la Vall de la Nou, però a parer meu sense gaire encert. Els estudiosos s'avenen i opinen que l'origen del topònim analitzat és semític, i l'atribueixen a un nom tribal o clànic. D'aquí ve que l'escriguin amb la forma *Bendrís*, relacionada amb aquells topònims que presenten el prefix *Banu* i les seves diferents

variants *Beni, Bene, Benei, Abeni*, etc. El Dr. Vicenç M. Rosselló Verger en el seu treball «Anotacions a la toponomàstica del migjorn i xaloc de Mallorca» (1961-1962, 29) apunta solament la possibilitat que es tracti d'un topònim àrab. Josep Mascaró Passarius (1986, 81) i el *Diccionari català-valencià-balear* (DCVB) proposen que probablement ve de la forma *Ibn Idrīs* fill d'Idris. A l'*Onomasticon Cataloniae* (1989, 53) es planteja que es pot relacionar amb el nom de la possessió alcudienca Biniatria, que segons els autors prové del berber.

Seguint el criteri d'aquests entesos cap a una proposta d'arabisme, l'administració fa ús des de fa dècades –en cadastres, senyalitzacions viàries, cartografies, etc.– del topònim amb la forma proposada.

Senyalització viària on apareix el topònim.

És veritat que ran de les cases d'aquesta propietat rural hi ha un assentament prehistòric que fou aprofitat en època andalusina,¹ però l'hipotètic topònim *Bendris*, o alguna forma semblant, no dóna nom a cap alqueria o rafal de Manacor que

hi hagués just després de la conquesta de Jaume I.²

Si escodrim vells documents d'arxiu podem entreveure la naixó del topònim en el segle XIV. Sembla que la forma primigènia era *Brandis*,³ que és el llinatge d'uns propietaris de la possessió en aquesta centúria. Testimonis d'això

1 Núm. 26/49 del Catàleg de Centres d'Interès Cultural de Manacor.

2 De les 172 alqueries i rafals que apareixen registrades a la *Remenbrança* de Nunó Sanç (Mut & Rosselló 1993) dins la partida de Manacor (termes municipals de Manacor i Sant Llorenç des Cardassar) no apareix cap topònim andalusí identificable amb «Bendris». Tampoc apareix a la bibliografia local que analitza el segle XIII.

3 Els antics escrivans no empraven el sistema d'accentuació gràfica que utilitzam nosaltres. La síl·laba tònica del mot *Brandis* podia ser perfectament la segona.

són aquests documents:

1347. Felip Marcha i la seva muller, ciutadans, venen a Antoni Nadal, de la parròquia de Manacor, mig rafal ran del camí de la Vall de la Nou. Un dels confrontants d'aquest rafal és l'honor dels hereus del difunt Bernat Brandis.⁴

30 novembre 1357. Joan Font, de la parròquia de Manacor, estableix a Bartomeu Vallmanya com a emfiteuta la meitat d'un rafal a dita parròquia. El rafal és conegut com Rafal d'en Brandis.⁵

A Mallorca aquest antropònim era poc freqüent a l'època. El mateix passa a Catalunya. Es dona el cas que un fet ocorregut a la vila de Manacor ens revela que el seu origen era estranger:⁶

1392, gener. El governador agraeix al batle la bona actuació i diligència «sobre el fet d'en Nicolau Brandis, estranger, delat l'alscunes paraules que ha dites dicmenge prop passat en la plassa de Manacor» (Rosselló Vaquer 1978, 169).⁷

El topònim Brandis, com altres velles propietats de la nostra ruralia, a més de ser un antropònim, possiblement és el lloc de procedència del portador o avantpassats seus. A Catalunya no hem pogut localitzar cap indret amb aquesta denominació, per això expandim la recerca al continent europeu. Descobrim que en l'actualitat hi ha diversos indrets que duen aquest nom. A la Provença hi ha un petit nucli rural, de poques cases, anomenat Villars-Brandis, amb les majestuosos formacions rocoses Cadières de Brandis. A Alemanya existeix Brandis, una població d'uns deu mil habitants a la zona de Saxònia. També és el nom d'una barriada de la població de Schönewalde (Brandenburg). En els dos casos del topònim la síl·laba tònica és la primera. A la regió Trentino-Alto Adige, d'Itàlia, prop de Bolzano, trobam les runes de la fortalesa medieval anomenada Castel Brandis. A la República Txeca, hi ha dues localitats amb aquesta denominació; Brandýs nad Labem i Brandýs nad Orlicí. Podem afegir en aquesta llista, encara que ara tingui una altra denominació, la ciutat portuària de Bríndisi, al sud de la península itàlica, ja que en el català de l'època que apareix el topònim a Manacor era coneguda com Brandis.

Ja que el topònim apareix a diferents països i no sabem quina és la procedència de l'antropònim que dona nom a la possessió, és absurd cercar el referent

4 ARM ECR 658, f. 251-252.

5 ARM ECR 659, f. 173v-174v.

6 Documents de l'època ens fan veure que el mot *estranger* pot ser emprat a Mallorca per designar tota persona de fora de l'illa. Així, gent arribada de Catalunya o València, pot tenir aquesta atribució.

7 El 20 de gener de 1392 n'Arnau Jaume, en Flaquet Payeres i en Pere Sala conduïren pres de Manacor a Ciutat l'insurrecte Nicolau Brandiç, estranger, per alguns crims comesos (ARM RP 3460, f. 80).

etimològic del nostre.

M'encoratja pensar que el plantejament expressat no va tan mal encaminat, és a dir, que l'origen de l'antropònim pot tenir a veure amb un topònim de fora, quan el toponimista santanyiner, el Dr. Cosme Aguiló (Aguiló, 2011), no dissen-teix en la interpretació donada.

No he pogut aclarir si aquest cognom té vinculació amb un altre de semblant, Brandí (o Brandi), que apareix documentat a l'illa en l'esmentat període.⁸

Un pas simple i entenedor es fa dins el mateix segle XIV, quan s'ha de citar la propietat. La contracció *d'en* que s'intercalava entre els diferents substantius emprats per designar la pertinença rural i l'antropònim Brandis s'elimina. Així, comença a aparèixer a les fonts arxivístiques alqueria Brandis, possessió dita Brandis, etc.⁹

Vet aquí una mostra de com apareix el topònim recollit en els anys:

Topònim	Any	Referència d'arxiu
Brendis	1335	ECR 657
Brandis	1358	ECR 659
Brandis	1417	ECR 673
Brandis, Brindis	1592	ECR 1108
Brandis	1662	ECR 945
Brandis	1685	ARM. D-1253
Brendis	1721	ECR 255
Brandis	1763	Cadastre 1763. AMM 680/1
Bandris	1785	Mapa Despuig
Brandis, Son Brandis	1865	Amillarament 1865. AMM 544/1
Bandris	1956	Fitxes del cadastre. AMM

Durant segles el topònim no evolucionà. Possiblement és en el segle XVIII quan es produeix la metàtesi que trasllada la *r* de la primera a la segona síl·laba; i *Brandis* esdevé *Bandris*. Com hem vist en el mapa de Despuig (1785) trobam

8 En el Llibre de monedatge de la parròquia de Santa Eulàlia de Ciutat (1336), en Pere de Brandi i el seu sogre Guillem Bordoy viuen a la illeta d'en Joan Abrí (Miralles 1997, 152). Per altra banda, apareix a Muro a mitjan segle XIII el llinatge Brandí, que es relaciona amb un rafal de l'alqueria Tanca. (Alomar & Rosselló 1989, 172-173).

9 El mateix passa amb altres topònims locals que han arribat a dia d'avui. No s'anteposa la contracció *d'en* als noms de lloc Conilles, Tortova, Tellet, Mandia, Justaní, es Caparó, encara que originàriament els acompanyàs.

ja escrita la forma *Bandris*.

Si el nom d'aquesta possessió manacorina no té res a veure amb una provenença àrabica i es dona el cas que s'admet la procedència que aquí s'interpreta, que el seu origen és l'antropònim Brandis, el qual sembla tenir vinculació amb un de tants indrets d'Europa d'igual denominació, possiblement ens haurem de plantejar si *Bendris* és la forma ortogràfica correcta del topònim, o almanco haurem de baratar la *e* neutra per una *a*.

Es Bessons

A la XXIV Jornada d'Onomàstica i Toponímia, organitzada pel Gabinet d'Onomàstica del Servei Lingüístic de la Universitat de les Illes Balears, realitzada a Petra l'any 2011, Cosme Aguiló i qui subscriu aquest estudi presentarem la comunicació titulada «La Font d'Albassalba, el refugi d'un antropònim medieval» (Aguiló & Pasqual 2013), on plantejàvem l'etimologia del nom d'aquesta font que es localitza a la zona nord-oest del terme municipal de Manacor, ran del torrent que delimita amb Petra. Si interessant és l'origen d'aquest topònim també ho és el del nom de la finca on s'ubica. Per trobar la naixó d'aquest nom haurem de retrocedir al passat. Si volem proposar una hipòtesi etimològica, no bastarà analitzar vells documents que parlen de la propietat, sinó que també serà necessari conèixer quines han estat les peculiaritats i usos de l'espai que més ha destacat dins la petita possessió.¹⁰

D'un principi, el topònim *es Bessons* sembla fosc i impenetrable. Documents dels segles XVI i XVII ens mostren que el terme actual no és complet; ha sofert una abreviació. Vegem quina era la forma original del nom de la possessió:

1531. Aquest any es funda el fideïcomís consistent en els predis de Son Pere Andreu, la Taulera, Portell Bassons, l'Hort dels Magallons i diverses cases a la vila de Manacor. El fideïcomitent era D. Juan Andreu (Ramis d'Ayreflor 1902, 268).

1685. Los Portells Bassons de m^o Pere Juan Andreu. La finca era valorada en 4.150 lliures¹¹.

Si hom desconeix aquesta forma antiga i deixa córrer la imaginació per trobar una explicació al significat dels *Bessons*, és fàcil pensar en el sentit literal de la paraula i imaginar que uns germans nats d'un mateix part podrien haver estat

10 Aquesta propietat fou un petit fragment de l'extens latifundi que anà creant l'hegemònica família Andreu a Manacor, des del s. xiv. En aquest segle el topònim *es Bessons* no existia. Les terres que ocupa avui la finca eren un fragment de la possessió anomenada los Gossalbos, que en temps pretèrits havia estat l'alqueria Almadrava.

11 ARM D-1253, f. 441.

propietaris de la finca en altres centúries. També és *vox populi* que fa al·lusió als clots de gerrers existents a la zona, que una vegada inundats d'aigua passarien a anomenar-se *basses* o *bassons*.

Ara, en canvi, cal fixar-se en la forma inicial, aquella no seccionada, i veure què pot suggerir. ¿Quins són els camins existents a la contrada interromputs per un portell, o portells -segons la versió de l'any 1685-, que són tan importants per poder originar el topònim de la finca?

El professor titular d'Història de l'Art de la UIB Jaume Andreu i qui signa la present comunicació plantejam que aquest *portell*, que antany formava part del topònim, no l'hem de vincular a les típiques obertures d'un tancament que permeten el pas a humans i bestiar per dins la finca, sinó a una de tantes portelles¹² que hi havia en el curs del torrent de sa Valleta i na Borges destinades a embassar l'aigua, per llavors poder-la canalitzar i regar els prats i rotes pròximes al torrent.

El Dr. Vicenç M. Rosselló Verger a la gran obra *Las Islas Baleares. Mallorca. El sur y sureste* (1964, 327) ens mostra que aquesta tècnica de recaptació d'aigua fins fa poc era usual en el tram del torrent on es troba aquesta possessió:

Toda la longitud del ramal occidental del torrent está interrumpido a tramos por *portel·les* y *batiports*, compuertas más o menos rudimentarias que derivan el agua; los *batiports* fijos se reducen muchas veces una simple empalizada que se procura impermeabilizar con el barro del cauce. Las compuertas y sus represas, «no tienen ley» en gráfica expresión de los regantes, es decir no están sometidas a ordenamiento jurídico alguno y cada agricultor puede realizarlas en los lindes de su tierra con el torrent, consecuencia de lo cual es la sempiterna queja de los de la parte baja contra los del curso alto.

Aprofundim sobre el tema amb el llibre de Jaume Andreu titulat *Fonts i sistemes hidràulics tradicionals a Petra* (Andreu, 2004). L'autor estudià a fons el complex sistema hidràulic tradicional que es localitzava entre el pont des Gats i la possessió de Son Roca (Petra). Podem observar que l'aigua que baixava del torrent des Caparó, en la qual es podia afegir el cabal de la font de Gossalba si no se'n feia ús, podia ser retinguda en set ocasions pels regants de diverses possessions, mitjançant les mencionades portelles.

Resulta que, de totes aquestes rescloses, únicament la portella dels Bessons era de doble postissada. Un pilar de carreus de marès centrat enmig del torrent segmentava la portella per fer-la més resistent a la pressió de l'aigua, ja que allà

12 El DCVB ens mostra que aquests tipus de resclosa són coneguts amb el substantiu portella i no la forma masculina que apareix als vells documents. Hi ha la possibilitat que durant aquests segles dit substantiu hagi canviat de gènere.

on s'ubicava, el llit del torrent tenia una amplada considerable.¹³

El fet que aquesta portella fos doble o bessona, cosa que la feia diferent de totes les altres, pogué ser el motiu per donar aquest nom a les terres que regava, i fins i tot a la finca on se situava. Es Bessons, juntament amb s'Hort des Magallons, es trobava a l'extrem nord-oest de l'extens latifundi de la família Andreu. L'explotació no era com Son Pere Andreu, que era l'alqueria o possessió major, ni tampoc s'acostava a la categoria des Pou Nou. Es tractava d'un possessió humil i l'activitat agrícola

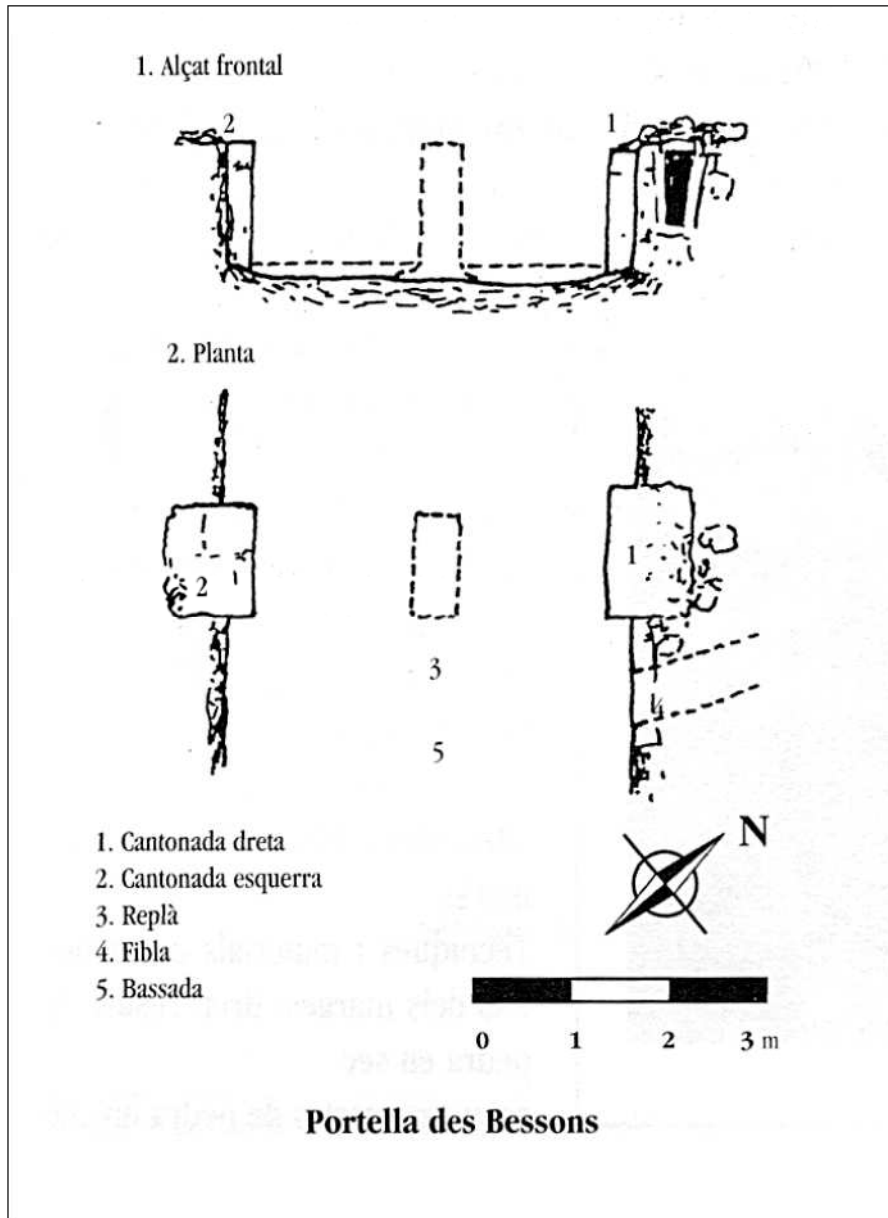
Restes actuals de sa Portella des Bessons.

més destacada se centrava a la zona d'horta. Les cases des Bessons d'Amunt (o Bessons de Dalt), que avui identifiquem com les cases velles de possessió, no existien encara a mitjan segle XIX. En el full corresponent a dita finca, del plànol parcel·lari de Pere d'Alcàntara Penya (1859),¹⁴ es poden veure les cases de s'Hort des Magallons (sense nom) i una casa petita, amb una era al seu costat, ubicada ran del camí, en el pla, just abans d'arribar a la que avui coneixem com sa costa d'en Colomer. El nom que acompanya dita construcció és *els Basons*.¹⁵ Pot semblar absurd que un simple element hidràulic pugui donar nom a una propietat, però de més verdes n'han madurades; sense anar més enfora trobam aferrat a aquesta pertinença un cas similar, la possessió des Pou Nou, que també pertanyia als Andreu. Recordem que la denominació primera recollida data de 1531, i és *Portell Bessons*. En el s. XVII apareix com *los Portells Bessons* i en

13 Les coordenades aproximades on es trobava aquesta portella són les següents: UTM 31 N, ETRS 89; x: 513456, y: 4382031. Sortosament, escàpols de torrentades i empleats de l'administració que netegen el curs del torrent amb maquinària pesada, encara podem veure les darreres senyes d'existència d'aquest element hidràulic. Com és de suposar, el pilar de marès que hi havia plantat enmig del torrent ha desaparegut, però encara es poden veure les mosses acabades amb ciment mallorquí, a les parets de pedra dels laterals on s'encaixaven els caps de totes les posts i la que hi ha al llit del torrent on jeia la primera fusta. Al mateix indret, a la paret del costat des Bessons encara es pot veure la fibla; és a dir, la boca feta d'obra de marès que s'engolia l'aigua de la resclosa i l'encaminava per la canalització de l'extens sistema de reg.

14 AMM, Plànol parcel·lari de Pere d'Alcàntara Penya, Secció núm. 037.

15 El que quedava d'aquesta casa i les cases de s'Hort des Magallons, tots dos edificis centenaris, han estat derruïts en el que duim de segle XXI. En el seu lloc ara hi ha casa de nova construcció.

Alçat i planta de la portella (Andreu, 2004).

el s. XVIII ja apareix la forma seccionada *els Basons*,¹⁶ (o *los Bassons*),¹⁷ que és així com ha arribat als nostres dies.

Pou d'en Llevant

Aquest pouet de greixina,¹⁸ amb coll baix de marès, avui és mal de localitzar ja que és cobert per un espès romegueral que no el deixa veure. Aquest pou dóna nom a tot un conjunt de parcel·les on es besaven altre temps les possessions de Serrella i es Carritxar.

El pou i les terres d'aquest entorn són conegudes avui indistintament com Pou des Llevant o Pou de Llevant, cosa que fa pensar que no queda clar quin n'és el significat.¹⁹

Senyalització viària actual.

Hem trobat per primera vegada el topònim als llibres de cadastre de l'any 1709,²⁰ amb la forma *Pou den Llavent*, fent referència a diferents parcel·les del voltant de l'hidrònim. Uns exemples són aquests:

Andreu Mesquida, *Caramayñ*, frare, té mitja quarterada de terra i vinya al pou den Llavent, alou P. Ugo.

16 L'any 1743 «D. Segismundo Andreu era propietari, entre altres bens, de les cases i Hort des Magallons, valorat en 2300 ll. També de les cases i possessió els Basons, valorat en 4150 ll». (Cadastre 1743, Los homens de bens, tom IV, AMM 679/1, f. 48 v.)

17 Mapa de Despuig (1785).

18 Les seves coordenades aproximades, metre endavant, metre enrere, són: UTM 31 N, ETRS 89; x: 520379, y: 4379036. Es troba en el Catàleg de Centres d'Interès Cultural de Manacor amb el núm. A-71. El nom registrat a dit document és *pou de Llevant*.

19 He recollit els dos apel·latius de diferents informants així com la interpretació que en fan de cada versió. Quant a la forma *Pou des Llevant*, gent m'ha explicat que fa referència al llevant, l'orientació que té respecte a la vila de Manacor. Per explicar la forma *Pou de Llevant* un veïnat de l'indret em digué que tenia aquest nom perquè el propietari del pou l'excavava en hores de lleguda, així de *lleure* > *Llevant*.

20 *Cadastre 1709*, AMM 669/1-2.

Joseph Riera, *Tafal* té dues quarterades i mitja al pou den Llavent, abans de Pere Rosselló, *Fe*.

Martí Cabrer, *Ballat* té una quarterada de camp i vinya al pou den Llavent.

En el mateix segle també trobam aquest topònim els anys 1726 i 1743. L'any 1763 també apareix recollit en la denominació *Pou den Llevant del Carrichar*.²¹

Novament, com ha passat en el primer topònim analitzat, la contracció *d'en* desapareguda és la clau per entendre el significat del nom estudiat. Ara es tracta de veure qui fou el personatge, propietari de la parcel·la, que donà nom al pou i, amb el temps, a la contrada. Hem de tornar als arxius per recular en el temps. L'any 1649 trobam que al Carritxar el paraire Jaume Vives, *Llavent*, tenia mitja quarterada de vinya que era de Ramon Llaneras.²² Sembla, aquest individu, o algun membre de la seva família, el punt de partida del topònim.

Què significa tal malnom vinculat a la família Vives? Té res a veure amb una orientació respecte a un punt o amb el verb *lleure*? El mot *Llavent*, correctament escrit *Llevant*, segons el DCVB és l'adjectiu que designa la persona llesta, viva per obrar. Proposa que ve del llatí *libente*, que significa ben disposat, que obra amb gust.²³

Ara que fora vila es desruralitza a marxes forçades i la desconeixença s'imposa a la saviesa popular, podem pensar que la deformació de l'antic topònim és recent, però es remunta al mateix segle XVIII. En el mencionat cadastre de 1763 ja apareix l'ús simultani de les formes *Pou d'en Llavent* i *Pou del Llevant*,²⁴ i conviuran almanco a les fonts arxivístiques fins a les darreries del segle XIX. La darrera denominació s'anà imposant amb el temps a la primigènia, fins a fer-la desaparèixer. La substitució de la unió de la preposició i l'article personal *d'en* per la contracció *del* sembla que es produeix quan s'oblida el significat de l'esmentat malnom. El resultat fou un fruit ben bord, i per més inri, s'hagué de donar un sentit o interpretació a les noves creacions, una explicació que fins ara no havia tingut.

21 *Cadastre 1726*, AMM 671/1; *Cadastre 1743*, AMM 676/1; *Cadastre 1763*, AMM 680/1.

22 *Cadastre 1649*, AMM 657/1, f. 159.

23 Aquest adjectiu és inusual en el parlar d'avui. Un exemple del seu ús el localitzam a la rondalla titulada «Gregori Papa» (Aplec de rodaies mallorquines d'en Jordi d'es Racó, 13a ed., tom IX, p. 66-81). Diu així: «...sempre el trobaven de bon signe, no era gens entonat ni primcernut ni esquitarell; i sempre l'aglapien disposat a desteixinar-se i a descalçar-se p'ets altres; era s'al·lot més plasant i més llevent i més bon al·lot que mai haguessen vist.»

24 *Cadastre 1763*, AMM 680/1, f. 21 v.

Puig de na Mancada

Quina història ens amaga el nom d'aquesta elevació vestida de garrovers i figueres, coneguda també com es puig de Son Crespi?²⁵

A final del segle XIX, Mn. Antoni M. Alcover en la seva contarella «Sembra i colliràs» (Juan, 1998) narra una història que es desenvolupa a la possessió de Santa Cília, que pels puigs que l'envolten –*En Galiana* al ponent i *En Moncada* al llevant– és identificable amb la possessió manacorina on l'autor va néixer, que és Santa Cirga. Referent al topònim que ara ens ocupa, des del meu parer, el primerenc autor, el 1881, no anava mal encaminat quan relacionava l'estrany antropònim *Mancada*, aleshores possiblement ja deformat en el parlar dels nostres avantpassats,²⁶ amb el llinatge català Montcada.

Una vegada coneixem l'origen de l'antropònim s'ha d'aclarir qui era la persona que donà nom a dit orònim, ja que la forma *d'en / de na*, que atribueix l'elevació a algú, apareix amb els dos gèneres.²⁷ Senyor o senyora? Vet ací la qüestió.

A final del segle XIII compareix el llinatge Montcada vinculat a les terres que formen avui Son Crespi i alguna altra possessió veïna sense identificar. En aquests moments trobam l'antropònim precedit per diferents genèrics, cap dels quals encara aplicable com un element del relleu, sinó a les denominacions de pertinença de la propietat: alqueria, rafal, cavalleria, honor, etc. Així trobam:

1284 S'estableix el rafal de Blanca de Montcada, que confronta amb Santa Cirga (Rosselló & Ferrer 1977, 132).

1297 Maria, viuda de Bernat Guardiola, ven a Pere Ballester la seva part de l'alqueria que fou de Berenguer Montcada, del terme de Manacor, per 6 lliures. Con-

25 J. Segura Salado (1981, 65) té la creença que aquest promontori fos el punt de guaita anomenat la Talaia Vella de la Marineta. És veritat que el puig de na Mancada és la partió de Son Crespi i sa Marineta, però la possessió a la qual fan referència els documents d'arxiu que parlen d'aquesta talaia és Son Fortesa, que antany també fou coneguda amb el nom de la Marineta. En el capcurucull de sa Muntanya de Son Josep –o Muntanya Grossa de So na Moixa–, que abans formava part de Son Fortesa, hi hagué des del segle XIII aquest punt de vigia. Si hom puja a aquest cim, encara pot veure les parets en ruïna de la caseta on es refugiaven els talaiers. Un fet obvi que descarta les suposicions de Segura respecte al fet que el puig de na Mancada fos la Talaia Vella, és que des del cim de l'elevació no es veia, ni es veu encara, el campanar de l'església de Manacor, que era el punt receptor a la vila de les senyes de perill emeses pels talaiers.

26 Si Alcover ultracorregeix l'antic topònim Santa Cirga per Santa Cília, perquè pensa que aquest n'és l'origen etimològic (vegem Santacirga al DCVB), el mateix pot fer amb l'antropònim Mancada. Així, apareix en el relat *En Moncada* o *Puig d'En Moncada*.

27 El puig de na Mancada és el nom que ha arribat als nostres dies. Fent recerca toponímica pels contorns de Son Crespi he pogut comprovar que la forma és ben clara i popularíssima entre els veïnats vells de la contrada. Solament vaig recollir una vegada la versió puig de na Montcada. Fou del veí de Son Garbeta, en Mateu Mas, Felip (1939).

fronta amb Santa Cirga (Rosselló & Ferrer 1977, 136).

1367 [...] l'honor de Bernat Domenge i Pere Ballester, que va ser de Blanca de Montcada q^o.²⁸

1367 Berenguer d'Olms estableix a Pere Sanç, Mascaró i a la seva muller Salvadora la seva alqueria. Un dels confrontants de la innominada alqueria és la possessió de Bernat Domenge, que va ser del senyor Guillem de Montcada.²⁹

1393 Establiment d'un rafal dins la cavalleria de na Muncada.³⁰

Si no fos per algun document d'arxiu, qualche referència bibliogràfica i el nom d'aquesta elevació, poc rastre quedaria avui d'aquests Montcada que tingueren terres a la nostra ruralia. El matrimoni d'aquesta important família catalana del s. XIII estava format pel cavaller barceloní Berenguer de Montcada i la seva esposa, na Blanca de Medina. Encara que no sigui del tot clar, en Guillem que apareix esmentat en el document de 1367 podria haver estat un fill seu.³¹

L'orònim clarament fa al·lusió a Blanca de Montcada, no al seu espòs. Ella era l'autèntica senyora de la propietat, ja que havia heretat de son pare, en Galicià de Medina, béns a Manacor i altres indrets de l'illa. Les propietats heretades a la zona de Son Crespí sembla que es corresponen a les alqueries Beni Foneina i Ben Ayup, que Galicià havia rebut en feu de Nunó Sanç, pels serveis prestats en la conquesta de 1229 (Sitges 2014, 81).

Cala Bóta

El significat del nom d'aquesta tranquil·la cala, situada dins la franja que en els anys 90 s'anomenà *les Cales Verges de Manacor*, no té gaire secret. Si

28 ARM, ECR 660, f. 37-38.

29 ARM, ECR 660, f. 37-38.

30 ARM, ECR 660, f. 37-38.

31 Per saber més sobre aquest matrimoni ha estat necessari espigolar aquí i allà. Berenguer participà a la conquesta de Mallorca com a porcioner del rei En Jaume. Per la seva tasca, d'immediat rebé diferents propietats rurals en el districte d'Inca.

(Llabrés & Rosselló 1988, 49). El 1236 Berenguer dona a la seva esposa Blanca, com a dot, 1.500 morabatins i el 1240 el matrimoni compra terres a Artà (Llitas 1967, 77). Berenguer és identificable amb el distingit cavaller que ens descobreix l'estudiosa de la baixa edat mitjana catalana, la professora Carme Batlle, a l'article «Berenguer de Moncada († 1268), un català a la cort de Castella, i la seva família». El cavaller prestà servei a Jaume I, però també participà a la conquesta de Múrcia al costat d'Alfons el Savi, rei de Castella. Morí a Sevilla l'any 1268 (Batlle 2004). Per respectar les disposicions testamentàries de Blanca, i així pagar antics deutes i les deixes testamentàries, els seus marmessors l'any 1284 venen al rei Jaume II els béns, drets i rendes que la testadora posseïa a l'illa. Dins l'acta de venda apareixen tres alqueries al terme de Manacor, que Blanca havia heretat de son pare (Cateura 1982).

hom parla amb gent vella que l'ha freqüentada, és un incert que no pugui obtenir clarícies sobre la seva etimologia.

Podem observar que la part determinant del topònim, *Bóta*, s'escriu amb accent diacrític, cosa que ens indica que no fa referència a cap calçat, sinó a aquell recipient de fusta, de forma més o manco cilíndrica, que s'empra generalment per contenir vi i, si és necessari, altres productes.

Les interpretacions poden ser ingènues si acudim a la seva platja codolada i des d'allà intentam cercar qualque element orogràfic que tingui una semblança amb dit objecte. Haurem d'enfilarnos una mica per la plataforma rocosa –mirant a la mar– a la banda esquerra, i anar a voltar la punta que obri la cala a la mar gran. A baix del penya-segat una llarga andana ens durà a descobrir una roca disforja que guaita, cau no cau, dins l'aigua. És aquest pedrot que vist de lluny té tota la semblança d'una bóta. L'anomenen així encara –amb aquest terme: sa Bóta– els darrers habitants de marina, molts dels quals foren pescadors de salpes i oblades. A baix d'aquest mac gegantí hi tenien parada la pesquera, anomenada sa Bóta Grossa. Aquesta denominació ve donada per diferenciar-la d'una altra pesquera coneguda com sa Bóta Petita –o simplement na Petita– que es troba als peus d'una roca de similar forma, però de menors dimensions que la primera, la qual es pot veure més prop de la bocana de la cala, a pocs metres de la mar. En el Mapa General de Mallorca de J. Mascaró Passarius apareix devora cala Bóta el topònim en plural, *ses Botes* (Mascaró 1987). No sabem si fa referència a les dues roques rodonenques o a les dues pesqueres que es troben a les seves immediacions. Tot fa referència al mateix, és ben entenedor.

Aprofitant l'avinentesa, és escaient afegir que en el lloc on avui trobam sa Bóta altre temps hi havia una formació rocosa coneguda com el Cairat. Aquest topònim podria ser l'antiga denominació de sa Bóta, ja que és cantelluda per un costat, però podria correspondre també a un sortint del penyal, que fa en aquell indret una aresta vertical. El dubte queda a l'aire.

El *Cayrat* ja apareix en el mapa que s'adjuntava de la nostra franja costanera al Llibre V de la *Història general del Regne de Mallorca* (1595), titulat la *Descripció particular de l'illa de Mallorca e viles e altres coses memorables que en ella s'han seguides*, del polifacètic manacorí Mn. Joan Binimelis i Garcia (1538/1539-1616).³²

32 Una imatge fotogràfica de dita cartografia apareix a l'excel·lent treball d'investigació de Juli Moll (Moll, 2014) titulat Joan Binimelis: *Descripció particular de l'illa de Mallorca e viles*. El mapa sembla una còpia de l'original i es conserva formant part del Fons Biblioteca del Comte d'Aiamans a la Biblioteca de l'Abadia de Montserrat. Podem veure com el topònim es troba situat entre cala Magraner i cala Murada (Moll 2014, 303).

Sa Bóta i la caseta del Cairat.

Per proximitat a una d'aquestes dues formacions, el Cairat era també el nom del punt de guàrdia extraordinària situat sobre el penya-segat, que era emprat per vigilar les naus enemigues que solcaven el nostre litoral. Encara ara podem veure la petita caseta en ruïna on es refugiava el vigilant. Segons J. Segura Salado (1981,74) l'any 1710 s'abandonà dit punt de guaita i es traslladà a sa Pedra que Sona –310 m cap al nord-est.

Una cançó de Son Macià recorda aquest topònim i mostra que hi ha temps que els pescadors hi anaven a omplir el senalló:

Ja és mort en Panerer,
que Déu l'hagi perdonat.
Ja n'estarà descansat,
des Cairat es peix roquer,
gambes i pades també,
que ell n'era molt afectat;
i quan el tenia agafat
el donava a n'en Cloter.³³

³³ Em dictà la glosa en Sebastià Llinàs Barceló, Garriguer (1935) que és erudit, entre altres coses, sobre el micromón anomenat Son Macià. La sap de son pare. Anomena en Panerer i en Cloter, dos veïnats des Clot d'en Bodes (vall de Son Macià). En Sebastià opina que el topònim que apareix a la cançó fou substituït per una nova denominació, sa Bóta.

Racó de s'Home Mort

Entre cala Petita i es caló d'en Rafelino trobam aquesta bufarella raconada de la costa, freqüentada per pescadors de canya o d'escopeta i caminadors que tresquen vorera mar. Prop de l'indret, terra endins, hi ha unes parcel·les de l'antiga possessió de sa Gruta conegudes pels darrers conradors de la zona com el Sementer de s'Home Mort –o simplement s'Home Mort–, ja que el terreny es trobava a les immediacions del topònim estudiat.³⁴

Diferents són les interpretacions populars que intenten explicar aquest estrany nom del nostre litoral. Vet aquí les tres propostes més sentides a alguns veïns de la contrada. Es resumeixen així:

– En primer lloc, trobam el relat d'un succés ocorregut a un personatge desconegut, que per un motiu desafortunat perd la vida en aquell indret o almanco es localitzat allà el seu cadàver. Alguns tenen la creença que es tracta d'un naufrag.

– En segon lloc, es planteja que el topònim agafa el nom per una roca allargada de forma antropomorfa que hi ha a la raconada, que vista de la mar és talment un home mort. Ningú sap indicar, però, de quina roca es tracta.

– I, en tercer lloc, vells pescadors de salpes i oblades, i algun veí de Porto Cristo, pensen que aquest Home Mort no són ni més ni pus que les restes òssies fossilitzades d'un home, que es localitzen o es localitzaven incrustades damunt l'esplanada rocosa del lloc. Des del meu punt de vista, encara que aquesta darrera proposta sembli la més inversemblant, pot ser la vertadera, sempre que un afegitó puntualitzi un aspecte evident.

La primera referència localitzada sobre aquesta darrera interpretació l'hem d'anar a cercar ara fa 150 anys. L'any 1864, l'erudit illenc Joaquim M. Bover es fa ressò d'aquesta presència en el seu llibre titulat *Noticias histórico-topográficas de la isla de Mallorca* dins el capítol de «Bellezas de la naturaleza y del arte y objetos de ciencia y de estudio existentes en Mallorca». Esmenta que a la costa manacorina hi ha un indret conegut com la cala de s'Homo Mort que és «digna del exámen de los geologos, porque se asegura que en ella existen fósiles humanos incrustados en las peñas» (Bover 1864, 288). Sembla que l'autor té constància d'aquesta troballa en aquestes dècades, ja que a la primera edició de

34 Voltant l'illa ran de mar, segons el Mapa General de Mallorca (Mascaró 1987), trobam casos similars al topònim analitzat, encara que el motiu del bateig pugui ser diferent. A Santa Margalida, prop de la desembocadura del torrent de Son Real hi ha una raconada coneguda com s'Homo Mort. A Lluçmajor, a les proximitats de s'Estanyol, hi ha una pesquera anomenada ses Dones Mortes. A Portopetro hi ha el caló des Homos Mortes.

la publicació (1836) no apareix la informació esmentada.³⁵

Baldament el topònim analitzat sigui ben clar, no hem d'interpretar, com ho va fer Bover al seu moment, que les restes òssies fossen d'un ésser humà, ja que l'arribada de l'home a l'illa es remunta a uns pocs milenars d'anys i de llavors ençà és quasi impossible que els ossos d'un individu s'hagin petrificat i restin conservats a l'aire lliure, a la vista de tothom. Possiblement aquestes restes eren d'esquelets del bòvid endèmic *Myotragus balearicus*, que habità les nostres marines durant uns milions d'anys. L'espècie fòssil fou descoberta a principi del segle xx per la paleontòloga anglesa Miss Dorothea Bate a la cova de na Barxa (Capdepera). De llavors ençà el món científic coneix aquest mamífer extingit.

Anys abans, els germans Joan i Miquel Amer Servera juntament amb Mn. Andreu Pont Llodrà havien trobat en aquesta raconada del nostre litoral restes fòssils d'animals que bé podrien correspondre al *Myotragus Balearicus*:

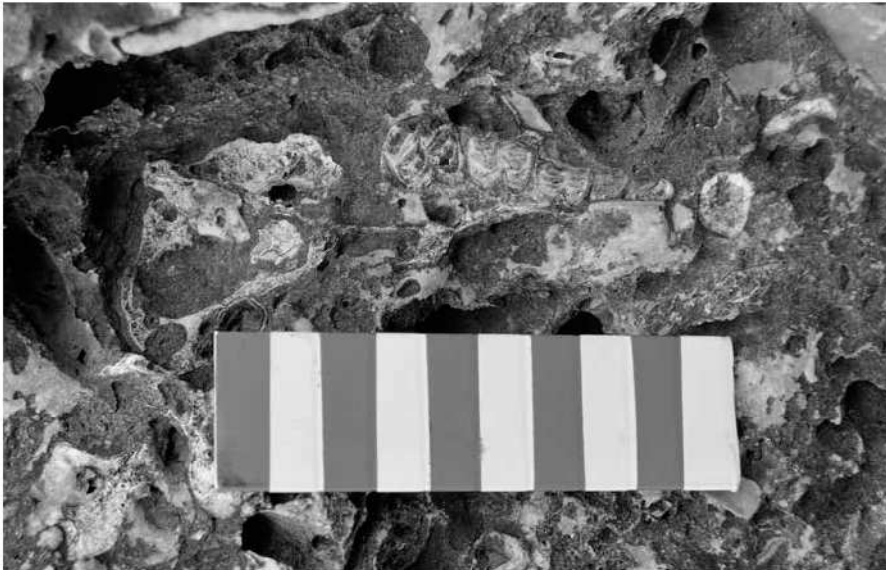
8 Enero [1892]. Los hermanos Amer y D. Andrés Pont encuentran y retiran del sitio dicho S'homo-mort, en la Gruta de Martín Febrer, multitud de huesos de animales fosilificados o incrustados en la roca que midiendo 1'50 metros y 0'60 ancho está a orillas del mar a unos 6 metros sobre nivel (Riera et al. 2008).

Com és de suposar, els investigadors locals no aprofundiren en l'estudi de les restes exhumades. Es conformaren simplement a estotjar dins vitrines les troballes. El seu objectiu era engrandir la seva col·lecció. La manca de formació i mètode científic impossibilità als nostres paisans identificar aquestes restes com una nova espècie tal i com va fer vint anys més tard la Sra. Bate.

Els germans Amer i Mn. Andreu Pont no varen extreure per complet totes les restes òssies incrustades dins les diferents vetes sedimentàries del lloc. Hi ha gent major encara avui que ha vist s'Home Mort. Recorden que identificaven clarament les seves costelles i altres ossos de l'esquelet. Per acabar, he de fer constar que diferents veïnats de Porto Cristo m'explicaren que uns «científics» estrangers, belgues o anglesos segons la versió, vingueren fa anys –entre els anys 60 i 70, com és de suposar del segle xx– a Mallorca i aprofitant l'estada varen visitar es Racó de s'Home Mort i varen extreure aquestes restes i se les endugueren per estudiar. Per ara desconeixem qui foren aquests estudiosos externs, possiblement paleontòlegs, ni el resultat de la seva anàlisi.

35 Anys més tard el rossellonès Gaston Vuillier en el seu llibre titulat *Voyage aux îles Baléares* fa esment de les mateixes troballes paleontològiques. L'autor diu que se n'assabenta l'estiu de 1888 quan viatja amb una galera camí de les coves del Drach. El conductor local entretén el polifacètic passatger explicant-li dues curiositats toponímiques del nostre litoral: una fa referència a la cala coneguda com s'Home Mort i l'altra a sa Pedra que Sona (situada entre cala Bóta i cala Virgili). Es dona la casualitat que aquestes dues referències recollides per Vuillier (2000, 121) anteriorment apareixen al llibre de Bover. No anirem ara a cercar veroles si ens trobam davant un plagi bibliogràfic o davant un xofer il·lustrat.

Si Miss Dorothea Bate hagués visitat l'illa a principi del segle XIX en lloc del XX, i hagués fet un passeig pel nostre litoral, tal vegada ara parlariem des *Racó des Myotragus Mort*.

Restes fòssils actuals a una veta sedimentària.

Agraïments

Abans de tancar aquest treball he d'agrair la col·laboració rebuda d'Antoni Riera Vives, Cosme Aguiló Adrover, Isabel Andreu Nadal, Jaume Andreu Galmés, Magdalena Salas Burguera, Miquel Àngel Escanelles Garau i Radim Razzak.

ABREVIATURES

AMM Arxiu Municipal de Manacor

ARM Arxiu del Regne de Mallorca

ECR Escrivania de Cartes Reials (Arxiu del Regne de Mallorca)

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- AGUILÓ ADROVER, Cosme (2011). «Topònims mallorquins dels repobladors catalans». A: *Actes del XXIV Congrés Internacional d'ICOS, sobre Ciències Onomàstiques*. [en línia]. Annex, Secció 12, p. 2732-2750. <<http://www.gencat.cat/lleugua/BTPL/ICOS2011/264.pdf>> [Consulta: 6 novembre 2014]
- AGUILÓ, Cosme; PASQUAL, Antoni (2013). «La Font d'Albassalba, el refugi d'un antropònim medieval». A: XXIV Jornada d'Antroponímia i Toponímia [en línia]. Universitat de les Illes Balears. <http://slg.uib.cat/digitalAssets/248/248935_XXIV_JORNADA_TOPONIMIA_web.pdf> [Consulta: 6 novembre 2014]
- ALCOVER, Antoni M.; MOLL, Francesc de B. (1930-1962). *Diccionari català-valencià-balear*. Palma de Mallorca: Moll. 10 volums.
- ALOMAR I ESTEVE, Gabriel; ROSSELLÓ I VAQUER, Ramon (1989). *Història de Muro*. Volum II (1229-1349). Mallorca.
- ANDREU GALMÉS, Jaume (2004). *Fonts i sistemes hidràulics tradicionals a Petra. Les construccions i el territori*. Consell de Mallorca. (Conèixer el Patrimoni; 2)
- BATLLE I GALLART, Carme (2004). «Berenguer de Montcada († 1268), un català a la cort de Castella, i la seva família» [en línia]. *Acta historica et archaeologica Mediaevalia*, núm. 25, p. 105-130. Universitat de Barcelona. <<http://www.raco.cat/index.php/ActaHistorica/article/view/188884/254866>> [Consulta: 6 novembre 2014]
- BOVER [ROSELLÓ], Joaquim Maria (1864). *Noticias histórico-topográficas de la isla de Mallorca*. 2a ed. Palma: Impremta de D. Felipe Guasp y Barberi.
- CATEURA BENNASSER, Pablo (1982). «Mallorca y la política patrimonial de la Monarquía (siglo XIII y la primera mitad del siglo XIV)». *Estudis Baleàrics*, núm. 6, p. 79-130. Conselleria d'Educació i Cultura de les Illes Balears.
- COROMINES, Joan; MASCARÓ PASSARIUS, Josep (1989). *Onomasticon Cataloniae*. Vol. I, *Toponímia antiga de les Illes Balears*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes.
- JUAN I GALMÉS, Gabriel (1998). «Textos olvidats de mossèn Antoni M. Alcover». *Randa*, núm. 41, p. 113-127. Barcelona: Curial Edicions Catalanes.
- LLABRÉS MARTORELL, Pere-Joan; ROSSELLÓ VAQUER, Ramon (1998). *Inca en la història (1229-1349)*. Inca: Ajuntament d'Inca.
- LLITERAS I [LLITERAS], Lorenzo (1967). *Artà en el siglo XIII*. Mallorca: J. Mascaró Passarius.
- MASCARÓ PASARIUS, Josep (ed. 1986). *Corpus de toponímia de Mallorca*. Palma.
- (1987). *Mapa General de Mallorca*. 2a edició.
- MIRALLES I MONSERRAT, Joan (1997). *Corpus d'antropònims mallorquins del segle XIV*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. (Repertoris de la Secció Filològica; III)
- MOLL I GÓMEZ DE LA TIA, Juli (2014). *Joan Binimelis: Descripció particular de l'illa de Mallorca e viles*. Publicacions de la Universitat de València i l'Institut Cartogràfic de Catalunya. (Monuments d'Història de la Corona d'Aragó; 5)
- MUT CALAFELL, Antoni; ROSSELLÓ BORDOY, Guillem (1993). *La Remenbrança de Nunyo Sanç. Una relació de les seves propietats a la ruralia de Mallorca*. Palma: Govern Balear. Conselleria de Cultura, Educació i Esports.
- RAMIS D'AYREFLOR I SUREDA, Josep (1902). «Notas genealógicas. Los Andreu de Nápoles». *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*, tom 9, p. 268-270. Palma de Mallorca: Felipe Guasp.
- RIERA FRAU, M. Magdalena; RIERA OLIVER, Isabel M.; ROMAN QUETGLES, Júlia (2008). «L'activitat arqueològica dels germans Amer Servera». A: *V Jornades d'Estudis Locals de Manacor*. Manacor: Ajuntament de Manacor.
- ROSELLÓ VAQUER, Ramon (1978). *Història de Manacor. Segle XIV*. Mallorca.
- ROSELLÓ VAQUER, Ramon; FERRER MASSANET, Rafel (1977). *Història de Manacor. Segle XIII*. Mallorca.

ROSSELLÓ VERGER, Vicenç Maria (1961-1962). «Anotacions a la toponomàstica del migjorn i xaloc de Mallorca». *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*, vol. XXXII. Palma.

ROSSELLÓ VERGER, Vicenç Maria (1964). *Las Islas Baleares. Mallorca. El sur y sureste*. Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación de Palma de Mallorca.

SITJES VILARÓ, Eugènia (2014). «Per camins de terra i aigua: Estudi de Manacor i Sant Llorenç des Cardassar en època andalusina i fins just després de la conquesta de Jaume I (1229-1230)». *MUSA: Revista del Museu d'Història de Manacor*, núm. 9. Manacor: Ajuntament de Manacor. Museu d'Història de Manacor.

SEGURA I SALADO, Josep (1981). *Història de Sant Llorenç des Cardassar*. Tom II. Ajuntament Sant Llorenç des Cardassar.

VUILLIER, Gaston (2000). *Viaje a las islas Baleares*. Ed. José J. de Olañeta. (La Foradada; 76)